

Szigeti Csaba

Válaszlevél Weöres Sándornak, poste restante

(*Szól a kakas már...*)

Kedves Weöres Sándor! Ön, miközben segédcapatával a *Három veréb hat szemmel* antológiát állította össze és írta volt, 1975 nyarán kérdéseket intézett Kovács Sándor Ivánhoz a *Szól a kakas már...* kezdetű énekről. És láss csodát, a nehéz, sőt már-már reménytelen filológiai kérdéseket oly igen kedvelő Kovács Sándor Iván egyszerűen átpasszolta egy rövid feljegyzésben Alexa Károlynak, szerintem leiskolázási szándékkal. Az akkori főszerkesztő kérdéseket tartalmazó feljegyzését a mostani főszerkesztő az *Életünk* 2013. évi 2. számának 307. oldalán közölte, fénymásolatban. A folyóiratszám bemutatóján kérdeztem Alexa Károlyt, hogy válaszolt-e a kérdésekre. Nem. Ezzel a levéllel azt a morális álláspontot szeretném megerősíteni, miszerint ha e földi világban elvileg megválaszolható kérdés hangzik el, akkor illik rá válaszolni, az idő faktorától függetlenül. A kérdések elvi megválaszolhatósága lényeges: arra a kérdésre például nem felelek semmit, hogy »miért nő a fü, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?«

A kérdéseket tartalmazó feljegyzés így szól:

„1975. VII. 7.

Alexa K.

W. S. mester érdeklődik: mit tudunk

a Szól a kakas már.

Majd megvirrad már...

kezdetű népdalról (?), műdalról (?);

Thalys?

Te hol olvastad; tudsz-e nyom-

tatott előfordulásáról? Írd ide:”

Most majd ideírom. Bár hozzá kell tenni, kedves Weöres Sándor, hogy a válaszok nem fogják a bizonyosságokat elősorolni, csak beszámolnak a kérdésekre adható jelen ismereteinkről, vagyis tudásunkról és nem-tudásunkról egyszerre. S mivel a kérdések egyrészt verstörténeti, másrészt osztályozási jellegűek, nem mondhatok le a lábjegyzetekről: a válasz tehát tanulmány lesz levél formában (*essai en forme de lettre*). De ott, ahol Jacob Böhme szerint mindent áthat az asztrális fény, ideálisan lehet olvasni, és idő is van rá éppen elegendő. Egyszóval: én most válaszolok, és válaszom a jelen ismeretek alapján adott válasz lesz. Időben kiterülő sokszoros fikció az egész, de örülök, hogy a szaktudomány jelen állását elmesélhetem Önnek.

Amikor érdeklődtem Voigt Vilmosnál, hogy hol is kezdjem a bűvárlatot (pedig már jócskán benne voltam), ezt a rövid és pontos összefoglalót kaptam tőle: „Ami a Szól a kakast illeti, erről mindenki tud valamit, amiről kiderül, hogy semmi sem biztos.” (2013. október 26.) Így a célt már világosan láttam, és csak az ehhez vezető utamról kell beszámolnom.

Azzal kell kezdenem, hogy meglepő módon ebben az esetben nincs egy vagy kevés számú főszöveg, amelyhez viszonyítani lehetne mindazt, amit e viszonyítás során változatoknak nevezhetünk. Vagyis a *Szól a kakas már...* nem egyetlen ének, hanem több, vagy egy-több. Kedves Weöres Sándor, az Ön kötetében persze olvasható egy *Szól a kakas már...* kezdetű szöveg. Idemácsolom, mert én – majdhogynem önkényesen – ezt tekintem mintaszövegnek, azért, mert az Ön által feltett kérdések erre a szövegre vonatkoznak (és nem valamely másik *Szól a kakas már* kezdetű szövegre).

Szól a kakas már,	Várj, madár, várj,
Majd megvirrad már.	10 Te csak mindig várj.
Kék erdőben, zöld mezőben	Ha az isten néked rendelt,
Sétál egy madár.	Tiéd leszek már.
5 Micsoda madár?	
Micsoda madár?	
Kék a lába, zöld a szárnya,	Várj, madár, várj,
Engem odavár.	Te csak mindig várj. ¹

Amikor 1977-ben a *Három veréb hat szemmel* először megjelent, Kovács Sándor Iván, aki a források tiszteletét tekintve mindig aggályosan, olykor pedig túlságosan aggályosan járt el, a költeményhez csatlakozó jegyzetben ezt írta: „Weöres S. emlékezetből és egy rádióelőadás nyomán közli a szöveget.” Ez így provenienciának meglehetősen kevés.

A szöveg kétségtelenül ismeretes a folklórban. Kodály Zoltán lejegyezte a dallamával együtt, 1912-ben. Mindössze két sor tér el a fenti szöveghez képest: a 3. sor Kodálynál *Zöld erdőben, sük mezőben* megszövegezést ad; a 7. sor itt *Zöld a lába, kék a tolla*; valamint olvasható egy fakultatív befejezés is. A *Ha az isten neked rendelt / Teéd leszek már* helyett énekelhető ezzel a befejezéssel is: *Az én szívem a teéddel / Mindig együtt jár.* Megjegyzendő, hogy ebben az esetben Kodály Zoltán a kézirat és gépelt lejegyzésében (a versszöveg írógéppel készült) nem a kezdősor emelte címmé, hanem a harmadik sor első felét: (*Zöld erdőben...*). És a dallam, valamint a szöveg mellé fontos megjegyzéseket tett: *Füzesgyarmat (Hont vm.) / 1912. K. Z. Az adatközlő azonosítása: (Énekelte Deme Péter, / 60 éves)*. De ami a legfontosabb, az a szöveg jellegére utal. Az oldal tetejére Kodály

¹ Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, sajtó alá rendezte Steinert Ágota, Helikon, Budapest, 2010, II. köt., 103. p.

rírta, felkiáltójellel: *Keverék!* Az adatközlő neve alatt pedig ezt a megjegyzést tette: *NB. Keverék szöveg: / kezdete „Hajnal-nóta”.* Majd ez alatt, áthúzva: *Igazi.*² Nos, ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy 1912-ben Kodály Zoltán a szöveget kontaminálnak érezte. A kontamináció jelensége, vagyis az a jelenség, hogy egymástól különböző énekekből kiszakadt részek együvé válnak, igen gyakori a folklórban és a folklórhoz közeli közköltészetben, s ez már a 16. század derekától regisztrálható.³ Kodály Zoltán látni való módon úgy gondolta, hogy az általa lejegyzett énekszöveg két részből áll: az 1. versszakból, mely egy hajnal-nóta vagy annak kiszakadt darabja, és a 2-3. versszakból, amely – a befejezéseket tekintve – óvatosan bár, de valamilyen szerelmi énekből való. A titokzatos madár a *Szól a kakas már...* kezdet után teljesen el is maradhat. Így a *Szól a kakas már...* kezdet vagy elmaradt, vagy nem volt még meg 1847-ben, amikor Erdélyi János a 90. szám alatt közzétette ezt a 'kakas nélküli' költeményszöveget, amely nyilvánvaló előképe mind a *Három veréb hat szemmel* antológia szövegének, mind a Kodály Zoltán által 1912-ben felgyűjtött éneknek. Ez némiképp magyarázhatja, hogy Kodály miért nem a kezdősort (*Szól a kakas már...*) emelte címmé, hanem a *Zöld erdőben...* fűsört: azért, mert a *Zöld erdőben, zöld mezőben* igen gyakran – mint a most idézendő esetben is – kezdősor volt, és ekként 1912 előtt már ismert címként is funkcionált:

<p>1. Zöld erdőben, zöld mezőben
Lakik egy madár;
Kék a szárnya, zöld a lába,
Jaj be szépen jár.</p> | <p>2. Várj madár, te én galambom,
Csak egy kissé várj,
Míg az isten úgy akarja,
Tied leszek már.⁴</p> |
|--|--|

Hogy egészen világos legyen: van egy *Zöld erdőben, zöld mezőben* kezdetű szövegcsalád, régóta felgyűjtve, de benne semmi kakas. Érdeklődésemre a 18-19. századi közköltészeti és folklór anyag ma legjobb ismerője, Csörsz Rumen István 2013. dec. 4.-én a következő fontosakat válaszolta: „A »Zöld erdőben« általam ismert legkorábbi előfordulása: Kolligátum (1788 k.) Stoll, 378. 39b-40a”; megvan a váci Énekes Gyűjteményben is, valamint Dugonics András *Etelkájában* (mindkettő nyomtatott, az utóbbi első kiadása 1788-ból való). Majd ezt olvasom: „A »Zöld erdőben« egyébként jellemzően az erdélyi forrásokban bukkan fel belső verskéziratban szövegkezdetként is, ezt követően Erdélyben ez az általános kezdőformula.”⁵

Ez a különös madár, amely rendre változtatja a színét (hol a lába kék és a szárnya zöld, hol fordítva, de a piros és az arany szín is föl-föltűnik), nyomtatásban 1819-től ismert, ugyanis ekkor

² Magyar Zenetudományi Intézet, Kodály Rend; jelzete 03268r, dosszié 031.

³ Stoll Béla: *A Pajkos ének és a népköltészet*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1962 (66. évf.), 181. és köv. pp.

⁴ Erdélyi János: *Népdalok és mondák*, Második kötet, Pesten, Magyar Mihálynál (Ivanics-örökösök könyvkereskedésében), 1847, 48. p.

⁵ Csak megköszönni tudom a szakmai kollegialitás megnyilvánulásait Csörsz Rumen Istvántól.

jelent meg a *Sík mezőben, zöld erdőben* kezdetű ének (mindössze 6 sorból áll) a *Hasznos Mulatságok* 41. számában, a 321. oldalon. Romy Károly György e szöveget is beválogatta abba a gyűjteménybe, amelyet angol fordítás céljára küldött el John Bowringnak Londonba. Ugyanis ez utóbbi adta ki 1830-ban a legelső magyar költészeti tárgyú fordításkötetet *Poetry of the Magyars* címmel.⁶ Műfaji irányultságát tekintve bizonyosan *hívogatás* ez, de hogy *szerelmi* hívogatás volna, abban egyáltalán nem vagyok bizonyos. A magyar népdal egykori nemzetközi dicsőségére Bowring fordítását teljes egészében közlöm, hátha a szöveg így jobban érthető lesz manapság:

THE LITTLE BIRD.

Sík mezőben, zöld erdőben.

OE'R the meadows, to the forest,
Little birdlet flew:
Green his pinions, bright his flying,*
Beautiful to view.
And he calls me - »Come, go with me,
„I'll go with the too.”

*Piros lába – his flight is red.⁷

Ezzel viszont egy újabb elágazáshoz értünk: e szövegnek immáron semmi köze nincs a *Szól a kakas már...* kezdethez, és a hívogatás némileg talán eltávolítja a szerelmi tematikától is. Hogy a fordítás (egyik lehetséges) fordítását adjam, nézzük meg ezt a Széken (Szolnok-Doboka vm.) felgyűjtött rövid éneket!

Zöld erdőben, zöld mezőben sétál egy madár;
Kék a lába, zöld a szárnya, jaj, de gyöngyön jár!
Hív ő engem útitársnak, el is megyek már;
Hív ő engem útitársnak, el is megyek már.⁸

⁶ Romy Károly György és John Bowring kapcsolatáról ld. Voigt Vilmos: *Romy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára*, in: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok I.*, szerk. Csörsz Rumen István, Reciti, Budapest, 2012.

⁷ John Bowring: *Poetry of the Magyars*, London, Printed for the author, 1830, 231. p.

⁸ *Magyar népdalok*, szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, válogatta és jegyzetekkel ellátta Katona Imre, Neumann Kht., Budapest, 2000.

A műfaji vagy műfaji típusú besorolás miatt a későbbiekben lényeges lesz, hogy ez a rövid szöveg Ortutay Gyula és Katona Imre gyűjteményében egyáltalán nem a szerelmi, hanem a *Bújdosóénekek* között szerepel.

Szintén Kodály Zoltán kéziratos dallam- és szöveggyűjteményében találunk egy 1924-ben felgyűjtött dallam- és szövegváltozatot, ahol épp fordítva, a „kakasos kezdet” maradt meg, és a „micsoda madár” folytatása maradt el. Seemayer Vilmos jegyezte le Szászfán (Abauj vm.) az akkor 45 éves Nyiry Dánieltől, aki *1887-ben tanulta Szászfán*. Itt a szöveg pusztán 4 sor:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Fordulj hozzám rózsám,
Majd magad maradsz már.⁹

Úgy tűnik, ez is szerelmi ének, bármilyen meglepő is az utolsó sora. Ez az utolsó sor a katonadalok jellegzetes befejezése: „Én elmegyek katonának, itt hagyom a babámat.”¹⁰

Hogy a zavart még tovább fokozzuk, a *Szól a kakas már...* kezdetű ének olvasható egyik nevezetes történelmi regényünkben is. Az *Erdély-trilógia* első kötetét, a *Tündérkert*et Móricz Zsigmond 1922-ben adta ki. Ne feledjük, az a Móricz Zsigmond, aki 1903 és 1907 között többször »hazament« népköltési gyűjtőmunkára,¹¹ és az általa gyűjtött anyag halála után 50 évvel meg is jelent a Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatban.¹² A két kötetben a legcsekélyebb szöveghasonlódág sincs a mi kontaminált énekünk három része közül bármelyikre! A fiatal Báthory Gábor fejedelem valamikor 1610 táján Imreffy Jánosnénál tartózkodott, »nászt és háborút csinálni«. Jócskán ivott, s közben Imreffyné még szinte gyereklány hűgával viháncolt. „Még most, a lánnyal való viháncolásban is szorult a szíve mélye s nem mert a feleségére gondolni, aki ott élt Kolozsvárt s mártír módra túri a magára maradottság titkát s mire véli, mire véli... Uhh, az a vad s korhely s duhaj s mégis annyira üres részeg éjszaka... Kint fújta a sípos:

Szól a kokas mán...
Majd megvirrad mán...

⁹ Magyar Zenetudományi Intézet, Kodály Rend; jelzete 03267r, dosszié 031.

¹⁰ Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII. kötet, *Szatmári gyűjtés, gyűjtötte: Móricz Zsigmond*, szerkesztette Katona Imre, kiadja a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 199, 1. kötet, 124, p,

¹¹ „/.../ ezernél több dal van már birtokomban, félig rendezett állapotban”, írta 1904. okt. 20.-án. Ortutay Gyula: *Móricz Zsigmond néprajzi gyűjtése*, Ethnographia, 1952 (63. évf.), 3-4. sz., 446-449. p.

¹² *Gyűjtötte: Móricz Zsigmond. Szatmári Gyűjtés*, Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII-XVIII. kötet, szerk. Katona Imre, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1991.

Uccú fickós... piros csizma...
Hej, ki patkol meg mán...
Ki patkol meg mán...

A nótába felejtette bele három nap óta minden szívbeli gyötrődését. Minden pillanatban csak megállott, elgondolkozott s búsongóan rágyújtott, hogy:

Szól a kokas mán...
Majd megvirrad mán...

Ez a nóta, meg ez a kacagó piros kislány volt az egyetlen frissülése. Ez a gyerek, ez még ártatlan volt, mint egy tavaszi barka, s még nem tudott semmiről semmit, gyerek volt s nem nőstény.

Jó volt, szórakozottságát s a nagy gondok feszültségét abba a csábult nótába s borba, mindig tele kancsóba s ennek a lánynak a sikongató dévajságába ölni... mintha otthon volna Ecseden, gyerekül, a csikászok, pákászok lányaival a fonóban, orsót lesni a többi parasztfiú dühére... Aj de bestia is ez a hölgy:... hanem lesz az még másképp is... mert:

Szól a kokas mán,
majd megvirrad mán!...
Uccú fickós piros kis lány,
Hej! ki csókol meg mán!
Ki csókol meg mán...

A lány végre egy gorombításra úgy feltaszította, hogy hanyattesett s falba vágta a fejét. De azért se haragudott el, kacagott hangosan, mint egy lurkó, azon, hogy a lány is lezuhant a földre.”¹³ Később, 1935-ben a trilógia második könyvében is visszatér, ráadásul a regény befejezésében, utolsó mondatként az ének első két sora. Bethlen Gábor harcot indított a török ellen, és vitézeivel bevette Lippa várát. Báthory Annát egy kíséreties kérdésre adott lidérces és kérdő formájú Annás válasz után *Bestye ringyó, félre!* felkiáltással elzavarta, és a győzelmi multság kellős közepén „/.../ ő maga felállott s szívének nagy keserűségében, szörnyű fájdalomában középre állt s a férfiak hada közepett egymaga táncolni kezdett.

Minden dudás odagyúlt, török síposok fűjták: a fejedelem táncolt.
Most a vágott hőst, Keresztessit, félkarra vette s kiáltotta:

¹³ Móricz Zsigmond: *Erdély, Első rész, Tündérvár* [1922], az Athenaeum kiadása, Budapest, 1939, 31-32. p.

- Jöszte uram. Kérem kegyelmedet, legyen tovább is zászlósura s főespán Erdélyben...
Amit

kívánsz, szeretettel adjuk s végyed... Csak mi vagyunk Erdélyben kanok és férfiak.

S rágyujtott Báthory Gábor nótájára:

Szól a kakas mán.

Majd megvirrad mán.¹⁴

Úgy tűnik, az ének, amelyet Móricz előbb Báthory Gábor, majd Bethlen Gábor szájára adott, mulatónóta. A szöveg kezdete ugyanaz, de a folytatás egészen más, mint amit eddig láttunk. Ne gondoljuk azt, hogy amikor Móricz Zsigmond Báthory Gábor fejedelem ajkára adta éppen ezt a mulatónótát, majd Bethlen Gábor ajkára, azzal, a *Szól a kakas mán, / Majd megvirrad mán* énekeltesével az 1610-es évek első felében – az író súlyos anakronizmust követett el. Ellenkezőleg, szerintem eljárása védhető. 1929-ben, vagyis évekkel a *Tündérvirágok* megjelenése után, *Hajnal* című rövid közleményében Csefkó Gyula visszautalt a Történelmi Tár 1891-ben megjelent kötetére, pontosabban Szendrey János szövegközlésére: *Török Katalin bűnpere: a bűbájosság történetéhez a XVII. százdban*. Ha valami, akkor ez, a nők boszorkányozó praktikái, igen érdekelte Móriczot; a *Trilógiából* számos elképesztő nyelvi erejű mágikus szerelmi rontás szövegére és a hozzájuk tartozó gyakorlati eljárásokra emlékezhetünk. 1614. február 13.-án Nagyszébenben az Iffjú Jánosné Török Kata elleni perben Bethlen Gábor tanúként hallgatta ki Georgius Virginás de Ratisbonát. „Hegedűs Mihály beszélte azt is énnekem, hogy ő be is ment hozzájuk [t.i. Báthori Gáborhoz és Dengeleghinéhez] az házban, az hajnalt is megvonva nekik.”¹⁵ Szövegszerűen bizonyítható, hogy Móricz Zsigmond alaposan kihasználta Szendrey János szövegközlését: elegendő csak a szerelmi ígézéshez elengedhetetlen beszélő fazékra gondolni a *Tündérvirágokban*. S ha virradatkor sípos vagy hegedűs játszott a fejedelemnek és egyik szeretőjének, akkor Báthori Gábor énekelhette a *Szól a kakas már...* fenti változatát Imreffyné hűgának is, mert ez az ének a hajnalt vontá nekik. Az 1891-es szövegközlésben egyébként az adott sor nem Dengeleghinére, hanem Imreffinére vonatkozik, de ez lényegtelen.¹⁶

A Móricz Zsigmond idézte ének szövegelmélete 1813-ból adatható, ekkor állította össze Pálóczi Horváth Ádám az *Ötödfélszáz énekek* című dalgyűjteményét. A „tusok” néven szereplő mulatónóták között található a *Menyecske-tus*, amelynek a teljes szövege a következő:

¹⁴ Móricz Zsigmond: *Erdély, Második rész, A nagy fejedelem*, az Athenaeum kiadása, Budapest, 1939, 466. p.

¹⁵ Csefkó Gyula: *Hajnal*, Ethnographia, 1929 (40. évf.), 3-4. szám, 188. p.

¹⁶ Szendrey János: *Török Katalin bűnpere (a bűbájosság történetéhez a XVII-ik században)*, in: *Magyarországi boszorkánypercek, Kisebbségi forráskiadványok gyűjteménye I.*, összeállította Klaniczay Gábor, Kristóf Ildikó, Pócs Éva, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1989, 20. p.

Három óra már, majd megvirrad már.

Uccu patkó! piros csizma! Ki patkol meg már?

Uccu patkó, piros csizma :/: Ki patkol meg már? :/:¹⁷

Ha már a *Három óra már* énekkezdetnél tartunk, nekiláthatunk a szövegek műfaji, vagy még pontosabban műfaji típusú minősítésének az áttekintéséhez az eddigi szakirodalom alapján. Túl azon, hogy szinte minden műfaji vagy műfaji típusú (műfajszerű) minősítés alapvető osztályozási és értelmezési problémákat vet fel, itt a nehézségeket rendkívüli módon fokozza, hogy a valószínűleg kontaminálódott szövegek egy-egy része oly csekély, hogy csak feltételezések kockáztathatók meg. *Három óra már*: ez akár bakter-ének, éjjeliőr-ének, várvirrasztó dal, órakiáltó dal vagy Bezirker-ének kezdete lehetne, melynek magyar és német hagyománya egyaránt kötelezővé tette óránként (hajnali 4-ig) az adott óra kiéneklését.¹⁸ De hát ez mégiscsak egy *tus* kezdete az *Ötödfélszáz énekekből*! Menyecske-tus: rövid ének, lakomai asztali tréfás pohárköszöntés, mely alá „tust húznak, hegedülnek”.¹⁹ Mindenesetre mulatónóta. És talán a még (meg)patkolatlan csizma jelentése is sejthető, ha arra gondolunk, hogy a menyecske a régiségben *sensu strictu* már nem szűz, de még nem férjezett fiatal nőt jelent, sőt ennél rosszabbat (?) is.²⁰ Ám az *Ötödfélszáz énekek* 1979-ben megjelent válogatott kiadásában Küllős Imola e *Menyecske-tushoz* a következő jegyzetet illesztette: „Régi hajnalköszöntő

¹⁷ *Énekes poézis. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy Ötödfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi kéziratos dalgyűjteményéből*, válogatta Katona Tamás, szakmailag ellenőrizte, az utószót és a szövegekre vonatkozó jegyzeteket írta Küllős Imola, a zenei részt gondozta és a dallamokra vonatkozó jegyzeteket írta Domokos Mária, Magyar Helikon, Budapest, 1979, 263. p. A vonatkozó jegyzetre a továbbiakban még visszatérek.

¹⁸ E műfajról és szöveghagyományáról a legalaposabb munka Szomjas-Schiffert György: *Hajnal vagyon, szép piros... Énekes várvirrasztók és órakiáltók*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972. A 128. oldalon az éjjel 3 órára a következő német négysoros olvasható illusztrációként (a kiemelés tőlem – Sz. Cs.): „Hört ihr Herrn und lasst euch sagen: / unsre Glock hat Drei geschlagen. / Drei ist Eins, was göttlich heisst, / Vater, Sohn und heilger Geist.”

¹⁹ Ilyen 18. századi tusok szövege: Régi Magyar Költők Tára XVIII. század IV., Közköltészet 1., *Mulatatók*, sajtó alá rendezte Küllős Imola, munkatárs Csörsz Rumen István, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 155-156. p., valamint egy *Éjjeli tus*, egy *Krápulás tus*, *Diétai tus* és *Tus*: Régi Magyar Költők Tára XVIII. század VIII., Közköltészet 2., *Társasági és lakodalmi költészet*, sajtó alá rendezte Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Universitas Kiadó, Budapest, 2006, 41., 43., 67, 70. p. A „tus” műfajminősítő terminus e szövegek címében szerepel, vagyis a besorolás 18. századi.

²⁰ A Czuczor-Fogarasi szótárban az Erdélyi-gyűjteményből való népdal-idézet a fiatal nő alapállapotát firtatja: „Mondd meg nekem szelidecske, / Leány vagy-e, vagy menyecske?” A szerzőpáros szemantikai kommentárja: a menyecse „/.../ a székeleknél rossz hirben álló, megesett személyt jelent”, a menyecskés jelző pedig „Nyersebb kifejezéssel: *kurvás*, és a székeleknél csakugyan kizárólag ily értelme van.” Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*, Negyedik kötet, Pest, Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, 1867, 477. p.

ének („Szól a kakas már...”) változata.” Most nem az a lényeges számomra, hogy adatolhatunk-e 1813 előtti időből *Szól a kakas már...* kezdetű énekszöveget (nem adatolhatunk), hanem a műfaji típusú szakkutatói minősítés: *hajnalköszöntő ének*. Ha ezt a szakkifejezést olvassuk, nem kell eurosóven módon a középkori szerelmi költészetekre gondolnunk, jelesül az oc vagy okszitán nyelvű *albákra* és az ófrancia *aubade*-okra, holott e műfaj a szerelmi költészet ranglétráján meglehetősen „alul” található, valahol a *dansas*, a táncnóták között (és a *Menyecske-tus* is egy táncnóta). Azért nem kell rögtön a trubadúr albákra gondolni, mert a hajnalhoz kötődő énekek az egész földkerekségen mindenütt megtalálhatók, a navaho indiánoktól Kínán át egészen Sopronig. A hajnal-ének a mi költői kultúránkban régóta megvan mind a katolikus, mind a protestáns hagyományban. Ez utóbbi mintadarabja az a költemény, amely Bornemisza Péter 1582-ben megjelent vaskos antológiájában olvasható: *Haynal Enec*. A lényeges az, hogy a *Menyecske-tust*, vagy legalábbis ennek kezdetét Küllös Imola hajnalköszöntő éneknek nevezte, mint a *Szól a kakas már...* kezdetű éneket is. Láttuk, hogy Kodály Zoltán a Füzesgyarmaton 1912-ben felgyűjtött *Szól a kakas már...* incipitű szövegről azt írta: „Kezdeté »Hajnal-nóta«”. Ami azt is jelenti, hogy az énekszöveg kezdete az, de a folytatása már nem az. Ráadásul 1961-ben Domokos Pál Péter mintaszerű (mert nyelvészeti, művelődéstörténeti, egyháztörténeti, zenei és néprajzi szempontokat egyaránt érvényesítő) tanulmányában egy új utalással megerősíti Kodály Zoltán sejtését is, kiterjesztve azt az énekszöveg egészére. „A »Daloskert« című kiadvány *hajnalnótának* tartja a »Szól a kakas már« kezdetű éneket is, melyet Taub Eizik 1780 körül szerzett, vagy jegyzett fel Nagy Kálló környékén.”²¹ A *Daloskönyv* nem más, mint Molnár Imre és Kern Aurél *Daloskert. Négy évszázad dalterméséből* című könyve (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927), amely némi ismertető magyarázattal közli a *Szól a kakas már* szövegét is.

De milyen szöveget? Azt, amelyről Domokos Pál Péter azt írta, hogy Taub Eizik szerezte 1780 körül „Nagy Kálló környékén”. Elérkeztünk tehát egy döntően magyar nyelvű, *Szól a kakas már...* kezdetű szöveghez, és ennek egész kérdésköréhez. Mivel ennek a – jobb szó híján – szövegtípusnak az egyes darabjai sem különíthetők el valamely főszövegre és ennek variánsaira, mint a *Három veréb hat szemmel* antológia esetében tettem, itt is kijelölök egy mintaszöveget. Ezt Scheiber Sándor 1980-as évek eleji, a magyarországi zsidó folklórról írott egyik tanulmányából veszem, ahol a szöveget illetően egy 1903-ból való szaktudományos közlésre utal vissza a tanulmány szerzője. Hasonlítsuk össze a *Három veréb hat szemmel* antológiában olvasható mintaszöveggel! Ez utóbbinak a Scheiber közölte szövegtől való eltéréseit dőlt betűvel jelzem:

Scheiber Sándor, 1984:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már –

Weöres Sándor, 1977:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már.

²¹ Domokos Pál Péter: *Hajnal, hajnalnóta, hajnalozás (A hajnal szóból lett lengyel legenda)*, Ethnographia, 1961 (72. évf.), 2. szám, 257. p.

Zöld erdőben, zöld mezőben
Sétál egy madár.

Micsoda madár?!
Micsoda madár?!
Arany szárnya, arany lába...
Engem oda vár.

Várj madár, várj!
Várj madár, várj!
Ha az isten neked rendelt,
Tied leszek már.²²

Zöld erdőben, zöld mezőben
Sétál egy madár.

Micsoda madár?
Micsoda madár?
Kék a lába, *zöld* a szárnya,
Engem odavár.

Várj, madár, várj,
Te csak mindig várj.
Ha az Isten neked rendelt,
Tiéd leszek már.

Várj, madár, várj,
Te csak mindig várj.

Láthatjuk, hogy szinte alig van különbség a két szöveg között, amennyi van, az már-már elhanyagolható. Azonban rögvest a kétnyelvűségbe is beleütközve, roppant erős különbségekre lelünk, az eddig még nagyjából „közös” szöveg második felében. Egyelőre hagyom a Taub Izsák szerzőségére vonatkozó keletkezéstörténeti legendák szépirodalmi megformálásait, a szövegre összpontosítok. 1909-ben egy hosszú elbeszélés és egy novella is elbeszéli a *Szól a kakas már...* szereztetésének, pontosabban keletkezésének a történetét. Az egyik Mészáros Zsigmond, a másik Cholnoky Viktor munkája. A szövegek:

Mészáros Zsigmond, 1909:

Szól a kakas már,
Majd felvirrad már;
Zöld erdőben, sík mezőben
Fészkel egy madár.

Micsoda madár?
De micsoda madár?
Sárga lába, gyöngyös szárnya,
Engem odavár.

Cholnoky Viktor, 1909:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Lesz még jobban, lesz még szebben,
Visszajössz te már,
Te kakasmadár...

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Lesz még jobban, lesz még szebben...

²² Scheiber Sándor: *Kaczér Illés és a zsidó folklór* [1981/1982], in: u.ő: *Folklór és tárgytörténet III.*, a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaság kiadása, Budapest, 1984, 380-381. p.

Várj, madár, várj,
Mikor lesz az már?
Ha az Isten nekem rendel,
Enyém lesz az már...

Téged oda vár
A kakasmadár...²³

Mikor lesz az már?
De mikor lesz az már?
«Jibbóra hamikdos ir Cion temallé»¹
Akkor lesz az már.²⁴

A jegyzetszámhoz Mészáros Zsigmond az oldal aljára írta a magyar fordítást: „Épüljön a szentély és töltsed meg Cion várát.” Scheiber Sándor Kaczér Illést is hosszan idézte. A szöveg keletkezéstörténetébe ágyazott elbeszélés nyilvánvaló kihagyásokkal idézi az éneket. Az elbeszélésben maga Taub Izsák énekel, klarinét kíséri:

Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben
Sétál egy madár.
/...../

Várj, madár, várj,
Várj, madár, várj,
Várj, madár, várj.
/...../

Hej, de mikor lesz az már?
Jibuneh ha-Mikdos, ír Cion timaléh,
Akkor lesz a-a-az mááár.
Várj madár, várj,
Sose lesz az már.²⁵

Raj Tamásnál még egy versszak olvasható:

Miért nincs még már?
Miért nincs még már?

²³ Cholnoky Viktor: *A hasbeszélő*, Nyugat, 1909, 24. szám

²⁴ Mészáros Zsigmond: *A négy fiú. Elbeszélés a serdültebb zsidó ifjúság számára*, az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság kiadványai XXX., Budapest, 1909, 23. p.

²⁵ Scheiber Sándor, i.m., u.o., 373-374. p.

Mipné chátóénü golinü möarcénü*

Azért nincs még már!

1903-ban Pásztor Mihály még két sor hozzátoldásáról tudott. Az ő közlésében „/.../ a dal utolsó strófáját így éneklik:

Szól a kakas már,

Majd megvirrad már,

Jibune hamikdus ir Czion temale!

Mikor lesz az már?!

Vesod nosir sir chodos uirnono náálé!

Ideje volna már!”²⁶

Az aszteriszkkal (*) jelölt sor: »Mert bűneink miatt kiűztünk az országból«. Ez bizony a chaszidizmus értelmezése. Ugyanitt, 1903-ból még egy fontos megjegyzést olvashatunk: „De meg van ennek a nótának egy másik érdekessége is. Az, hogy ez a nóta a magyar zsidóság egyetlen *politikai* nótája. Hogy allegória akar lenni, hogy szimbolum benne a szerelmes vágyakozás, hogy politikai nótának van szánva, az kütetszik abból is, /a/hogy a dal utolsó strófáját /.../ éneklik”. Valamint kütetszik abból is, hogy „Azóta csak egyszer lett divatos nóta a »Szól a kakas már...« az alföldi zsidók közt: a híres eszlári-pör tárgyalása alkalmával.”²⁷ Bármiről szóljon is a *Három veréb hat szemmel* antológiából idézett énekszöveg, bármiről szóljon is a Kodály Zoltán gyűjtötte füzesgyarmati ének, bármiről szóljon is Erdélyi János 1847-ből való közlésének a szövege, ez a zsidó messianizmus nagyon jól megragadható allegorikus értelmezése. Purímkor kell énekelni, »alakoskodó« (csikósnak, gulyásnak, juhásznak vagy betyárnak öltözött) fiatal emberek közreműködésével. Nég egy újabb változat az ének befejezésére:

Várj babám, várj,

Mikor lesz az már?

Ha az Isten neked rendel,

Tied leszek már;

Ha a Beszemigdost felépítik,

²⁶ Pásztor Mihály: *Egy régi nóta*, in: *Évkönyv*. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat, szerkeszti Bánóczi József, Budapest, 1903, 228-229. p.

²⁷ Pásztor Mihály: *i.m.*, u. o., és 228. és 238. p.

A zsidó vallási és társadalmi tömegmozgalom alapítója Jisraél ben Eliezer volt (1700-1755), a nép nyelvén Baál Sém Tov (Best, a Szent Istennév ismerője). „A haszidizmus elsősorban azokon a vidékeken terjedt el, ahol nagy szegénység uralkodott: csatlakozott hozzá a lengyelországi zsidóság mintegy fele és az orosz zsidóság jelentős része.”²⁹ Hozzátehetnénk: a kárpátaljai és a felvidéki zsidóság jó része is. Ami a chaszidizmus jellegzetesen kelet-európai jelenségét és elterjedését illeti, ez összehangzik azzal, amit Cholnoky Viktor írt a novellájában a *Szól a kakas már...* magyar nyelvűségére és elterjedtségére vonatkozóan: lakodalomba vagy paszitára „/.../ az öreg Roth mindig hivatalos volt, mert senki olyan búgó szomorúsággal nem tudta énekelni a Jeruzsálemre való vágyakozásnak azt a nótáját, amit értetlenül is magyar szöveggel énekel nemcsak a mi felső vidékünkön, hanem Halicsban is, az orosz falvakban is a zsidóság”.³⁰ És valóban, a chaszidizmus középpontjában a megszabadulás reménye, a megváltás és a helyreállítás (a szentély helyreállításának) vágya áll.

Jisraél ben Eliezer és Eizik Taub a *Szól a kakas már...* chaszid változatának keletkezési idejét is kijelöli, vagyis kijelöli a *terminus ante quem*-et, azt az időt, ami *előtt* semmiképpen nem keletkezhetett. Jichak (Eizik) Taub 1751-ben született (s amint Komoróczy Géza megjegyzi, „A »Szól a kakas már...« misztikus zsidó változatának szerzője, Taub Izsák egyébként nem *rebe* volt, bár Martin Buber *Haszid történetek*-jében mint ilyen szerepel, hanem rendes vármegyei rabbi Szabolcsban”).³¹ Taub Izsákról szóló történetek valóban olvashatók Martin Bubernél *A kállói Jichák Eizik* című fejezetben:³² ám itt a pásztorfiú énekének megvásárlása nem hozzá, hanem Baál Sem Tovhoz kapcsolódik, aki szerint a dallam „eine Levitische Melodie”.³³

Hogy a *Szól a kakas már...* chaszid változatának szerzőségét hozzá kötötték, megerősíti azt, amit a keletkezési idejére vonatkozó kérdésre Stoll Béla adott írásos válaszként Kovács Sándor Ivánnak: Stoll Béla állítása szerint – és ezt igen komolyan kell fontolóra vennünk, – „a dalnak nincs

²⁸ Ferenczi Imre: *Purimi népszokások és dramatikus játékok Balmazújvároson (1880-1943)*, in: *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*, szerkesztette Kríza Ildikó, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 146. p.

²⁹ Jean-Christophe Attias – Esther Benbassa: *A zsidó kultúra lexikona*, ford. Pongrácz Mária, Balassi Kiadó, Budapest, é.n., 116. p.

³⁰ Cholnoky Viktor: *A hasbeszélő*, u.o.

³¹ Komoróczy Géza: *Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban. Kárpátalja a 16. századtól a 19. század közepéig*, Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013, 70. p.

³² Martin Buber: *Haszid történetek II.*, ford. Rácz Péter, Atlantisz, Budapest, 1995, 81-86. p.

³³ Scheiber Sándor német nyelvű tanulmányát ld. *Studies in Aggadah and Jewish Folklore*, Folklore Research Center Studies VII, edited by Issachar Ben-Ami és Joseph Dan, The Magnes Press – The Hebrew University, Jerusalem, 1983, 114. p.

1840 előtti lejegyzése. Első alkalommal a múlt század végén (vagyis a 19. század végén – Sz. Cs.) jegyezte le a kállói rabbi, sőt egy ideig a szerzőséggel is őt gyanúsították. (Lásd *Évkönyv. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság. Bp. 1904. Továbbá...* Szilágyi-Windt László: *A kállói Cádik*. Tel-Aviv, 1968.) Ettől függetlenül persze a szöveg lehet régebbi eredetű, de csak abban az értelemben, ahogy pl. a régies stílusú népdalok-népballadák is korábbiak lejegyzésük idejénél.”³⁴ Viszont Stoll Bélának, minden magyar közköltészet legendás ismerőjének a leveléből nem derül ki, hogy az 1840 utáni első lejegyzés micsoda, hol van, hogyan néz ki. De innentől, a magyar-héber nyelvű chaszid énektől kezdve megindulnak az ének keletkezésére vonatkozó *történetek*. Mindkét »mintaszövegünkben« jól láthatók nem csak a közös szövegrészek, de a közös mentális állapot is: a *várákozás*. Természetesen sokan, sokféle dologra várákozhatnak. A *Menyecske-tusban* a megpatkolásra, még az éjjel, mielőtt megvirradna. Ha szerelmi éneknek fogjuk fel az 1. mintaszöveget, akkor két éneklő is előáll: aki azt éneklő, hogy (majd) „tiéd leszek már”, az női éneklő, míg a (majd) „enyém leszel már” jellegzetesen maszkulin vágy és várákozás. Lehet várákozni a Felkentre, mint a Háznak Urára úgy, ahogyan Márk 13, 35-36 mondja: „Vigyázzatok, mert nem tudjátok, mikor jön el a háznak ura: este-e vagy éjfélkor, vagy kakasszókor, vagy reggel”. A 2. mintaszöveget is énekelheti egyetlen személy is (például Taub Izsák), de közösségben. Cholnoky Viktornál „az öreg Roth” lakodalomban vagy paszitán énekelte, „/.../ mert senki oly bűgő szomorúsággal nem tudta énekelni a Jeruzsálemre való vágyakozásnak azt a nótáját”.³⁵ Mészáros Zsigmond elbeszélésében éjszakai mulatozás alkalmával énekeltek. „A mulatozás folyt javában. Észre sem vettük, hogy éjféltre jár az idő; míg nem a szomszéd kakas egy hatalmasat kukorékol. Ekkor a sammesz erre a nótára gyűjtött rá: Szól a kakas már /.../ Berkovics bácsi, Mojsi, de még a rabbi is szép magyar nyelven énekeltek ezt a dalt”³⁶, Érsekújváron, amikor a kállói rabbi a városba érkezett.

Az ének keletkezését elbeszélő legendák ugyanúgy oszlanak meg, ahogyan a mi 1. és 2. mintaszövegünk. Az egyik változat szerint a chaszid éneket Taub Izsák, az első magyar csodarabbi vásárolta, majd formálta át. Idézett tanulmányában Scheiber Sándor a keletkezéstörténet több, egymástól csak apró részleteiben eltérő változatát idézte (Kaczér Illését, Eli Wieselét 1964-ből, valamint ugyanezt Baál Sém Tov alakjához illesztve Z. Sofertől 1970/1972-ből), valamint utalt Martin Buber *Haszid történetek* című művére is. Az ének megvásárlása legutóbb egy színpadi műben kerül elő, amelynek a jeleneteit a cáddik (a csodarabbi) egyes csodái adják, kedves és frivol beállításban.³⁷ Én most Mészáros Zsigmond megszövegezésében idézem, 1909-ből:

³⁴ Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel*, id. kiad., II. köt., 487. p.

³⁵ Cholnoky Viktor: *A hasbeszélő*, u.o.

³⁶ Mészáros Zsigmond: *A négy fiú*, id. kiad., 23. p.

³⁷ Borbély Szilárd: *Szól a kakas már, Ajn Pirempil*, Rövidített változat, *Napút*, XIV. évf., 2012. május, 81-104. p. Az ének megvásárlásának története a 86. oldalon olvasható.

„Az úton Sanyi megszólal:

- Tanító úr, kérem. Miért énekelték ezt az utolsó nótát magyar szöveggel, holott a többi mind héber szövegű volt?

- Erről a nótáról – mondám – egy rege maradt fenn a chászid nép ajkán. Azt beszélnek, hogy a kállai rabbinak egyik öse a mezőn járkálván, egy pásztorfiútól hallotta a »Szól a kakas már« nótáját. A szent férfiú benne egy ősrégi dallamra ismert rá, melyet még a lévíták énekelték a jeruzsálemi templomban évezredekkel ezelőtt. Nem tűrhette, hogy e szent dallamot egy közönséges pásztorfiú énekelje.

- Hej, te pásztorfiú! – szólt a rabbi. – Mennyiért adod el nekem e nótát?

A fiú csak bámult, nem értette a különös ajánlatot. De aztán azt gondolta, hogy jó bolondra akadt s néhány hatost kért érte.

Erre a rabbi kihúzta az erszényét s a pásztorgyerek elé rakta a kért összeget.

- Nos énekelj el!

A fiú elénekelt. Erre a rabbi markába olvasta a pénzt, mit a fiú a tarsolyába csúsztatott.

- Énekelj el újra! – szólt a rabbi.

A pásztorfiú másodízben is elakarta (sic!) énekelni, de, csodák csodája!... elfelejtette örökre.

Így maradt meg ez a magyar szövegű ének a kállai rabbi birtokában maiglan.³⁸

Ez a legendás keletkezéstörténet nyilvánvalóan a *Szól a kakas már... 2.* mintaszövegének a története. De hogy miként élt együtt, egymás mellett és össze-összekeveredve egymással magyar és chászid hagyomány, magyar és chászid történeti emlékezet, azt jól mutatja, hogy Északkelet-Magyarországon a kállói vagy kállai (!) csodarabbihoz kötődő legendák között Dobos Ilona talált olyan történetre, amely énekünk keletkezését – fittyet hányva a kronológiának, amin nem csodálkozhatni - Taub Izsákon keresztül II. Rákóczi Ferenchez kötötte. „Befejezetlen gyűjtéséből – írta a néprajzkutató – most csupán a nagykállói csodarabbi elevenen élő mondakörére utalok, amely feltűnően elmagyarosodott. A nép között mondák terjedtek el Rákóczival való barátságáról, holott nyilvánvaló, hogy nem egy korban éltek. Szatmárban értelmiségi körökben is úgy tudják, hogy ő szerezte a kállai kettőst. Még elterjedtebb az a monda, hogy Rákóczi megbízásából ő a szerzője a »Szól a kakas már« kezdetű népdalnak.³⁹ Vagy másképp, beillesztve egyéb magyarországi csodarabbi-történetek közé: „A nagykállói csodarabbiról messze környéken azt híresztelik, hogy ő szerezte a „Kállai kettőst”. Egyesek szerint jó embere volt Rákóczink és az ő megbízásából szerezte a »Szól a kakas már...«

³⁸ Mészáros Zsigmond: *A négy fiú. Elbeszélés a serdültebb zsidó ifjúság számára*, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai XXX., Budapest, 1909, 24. p.

³⁹ Dobos Ilona: *Egy folklórgyűjtő feljegyzései*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984, 90. p.

kezdetű dalt.”⁴⁰ Vagyis egyfelől Dávid király vagy a lévíták zenei ihletése, másfelől II. Rákóczi Ferenc kedves buzdítása lenne a végső és spirituális forrás.

S bár amikor a „kállai kettőst” Nagykállóban járták, a táncnak és a tánchoz fűződő (mende)mondáknak semmi közük a *Szól a kakas már...* kezdetű énekhez, annyiban mégis van, hogy a tánc eredetét egyfelől Taub Izsákhhoz is kötötték, másfelől viszont a török- és a kuruckorhoz. A táncról igen értékes leírást adott 1895-ben Farkas Lajos, aki akkoriban kállói református lelkész volt. Ő nem említette a Taub Izsákhhoz kötött eredetleágazást, viszont a tánc elnevezését és keletkezését a magyar vitézi szadizmushoz kapcsolta. Tanulmánya elején felhívta a figyelmet arra, hogy „/.../ van »kállai egyes« is, mely semmi más, mint egy meglehetősen szűk és egészen setét börtönhelyiség, jobban mondva odu, hol a bünösöknek sem ülni, sem állani sem feküdni nem lehetett.” Összefoglalója szerint „/.../ a »kállai kettős« a szabolcsmegyei Nagy-Kállóban (vagy környékén) vette eredetét és pedig mint a néphit tartja, egészen az u.n. »török-világ«-ban. E mozgalmas időkben történt – amit a néphit tartja, - hogy a kállói várórség egy néhány törököt (mások szerint labancz-németet) kézre kerített: az elfogottakkal aztán kellemes szórakozást rendezett magának. Ez a szórakozás pedig abban állott, hogy a foglyokat (már akár »kontyosok« - azaz törökök, akár »czopfosok« - azaz németek voltak) párosával egymáshoz kötözték s aztán így egymáshoz kötözve tánczoltatták. A banda ráhuzta, most lassan, majd frissen s a szegény idegen foglyoknak járniok kellett a magyar táncot, akár tudták, akár nem.”⁴¹ Farkas Lajos lejegyezte azokat az asszony- és kurvacsfófolókat is, amelyeket Nagykállóban a tánchoz énekeltek, s köztük van egy, amelyik összehozza a szomszédasszony lányának pináját a piros csizmával. Szegény tiszteletes úr, hiába élt a kipontozás eszközével, a tanulmány megjelenése után néhány évvel Nagykállóból távoznia kellett, igaz, nemcsak az akkor frivolnak számító tanulmány miatt, hanem mert napilapban ment neki a kurrens kisvárosi főpolgármesternek. Tudjuk mi ezt, manapság. De egyszerűen fantasztikus, hogy a kállai kettős – Rákóczin keresztül – szintén odatapadt Taub Izsák alakjához. A néprajz- és ezen belül mondakutató ezt jegyezte le 1965-ben N. N. nagykállói tisztviselőtől: „Szédereste a főrabbi és környezete némán felállt. Ez így szokás a zsidóknál, Éliást várják ilyenkor. A csendben hallatszott, hogy a rabbi összecsapja a bokáját, közben fejet hajtott. Amikor letelt az idő, amíg szótlantul álltak, kérdezik a tanítványai, hogy miért csapja össze a bokáját? 'Megjelent előttem az Úristen, huszár-attilában!' – mondta a főrabbi.”⁴²

Mindezek után, kedves Weöres Sándor, rátérek az Ön konkrét kérdéseire. Először arra, hogy a *Szól a kakas már* nép- vagy műdal-e? Ha a 19. század második felének és a 20. század elejének az észjárásával gondolkodunk, *előtte* e kettő között nem húzódott világos határvonal. De amikor 1906-

⁴⁰ Dobos Ilona: *A »csodarabbi« a magyar népmondában*, in: *Évkönyv*. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, szerkeszti Scheiber Sándor, Budapest, 1970, 218. p.

⁴¹ Farkas Lajos: *A „kállai kettős”*, *Ethnographia*, 1895 (6. évf.), 4. szám, 288-289. és 296. p.

⁴² Dobos Ilona: *A csodarabbi alakja a néphagyományban*, in: *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*, szerkesztette Kríza Ildikó, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 36. p.

ban Endrődi Sándor közreadta *Magyar népdalok* című reprezentatív válogatását, az anyaga tagolásába bevezetett egy nem annyira műfaji, mint inkább tematikus tagolást. Ám a kötet végén, ismétlem, a magyar népdalok számára, nyitott egy külön egységet: (népdalok) *Ismert szerzőktől*. Az alábbi szerzőknek átnéztem a számomra hozzáférhető versanyagát, nagy szenvedéllyel, hogy a *népies műdal*ról, e lenézett, de titokzatos múzsa ihletéséről tapasztalatot szerezzek. A következő szerzőkről van szó (ábécé vagy alefbet rendben): Arany János, Bernáth Gáspár, Boruth Elemér, Czuczor Gergely, Csokonai, Dankó Pista, Dóczy Lajos, E. Kovács Gyula, Endrődi Sándor, Erdélyi János, Gaal József, Gárdonyi Géza, Gyulai Pál, Jakab Ödön, Lévay József, Lisznyai Kálmán, Losonczy László, Pázmándi Horvát Endre, Petőfi, Pósa Lajos, Sárosy Gyula, Szabó Endre, Szakál Lajos, Szelestey László, Szentirmay Elemér, Székely József, Szini Károly, Szomory Károly, Temérdek,⁴³ Thaly Kálmán, Tompa Mihály, Tóth Ede, Tóth Kálmán, Vecsey Sándor, Zalár József. Nos, állíthatom, hogy ebben a kötetben⁴⁴ a *Szól a kakas már...* kezdetű ének(ek)hez még csak távolról hasonló darab sincs, egyetlen egy sem, de a tőlük elérhető anyagban sem leltem a leghalványabb analógiára, bár olvasásuk felette hasznos volt. Hozzáteszem, Thaly Kálmánnál sem. Sem a *Vitézi és elegyes énekek...*, sem az *Adalékok...* két-két kötetében nem találtam nyomra. Van ugyan egy sor az *Új üdő, új világ, új élet...* kezdetű erkölcspolitikai feddő énekekben, kakassal és hajnallal, de a szövegkörnyezet világossá teszi: pusztán arról van szó, hogy a szabadságharc bukása utáni korban hozzátartozik a *nájmódi*hoz a hajnalig tartó szórakozás:

Most módira esznek, módira feküsznek,
A napbúl étczakát, ebbül napot tesznek.
Kártya, labét, pikét, tersak véget érnek –
*Az még az kakasok hajnalt énekelnek.*⁴⁵

Vagyis azt mondhatni, a *Szól a kakas már...* nem műköltői termék, a szövegek halmazának egyetlen darabja sem az.

Annál nehezebb viszont megválaszolni a kérdést, ha így tesszük fel: népdal-e? Éppen manapság nem könnyű erre válaszolni, manapság, amikor már régóta látjuk, hogy a »népdal« fogalma mennyire nem állandó, nem stabil fogalom, mert már régóta látjuk, hogy az elmúlt kétszáz évben micsoda változásokon ment át. Vagyis a reformkorban nem ugyanazokat az énekeket tartották népdaloknak, mint a 19. és a 20. század fordulóján, ami szintén nem vág teljesen egybe a népdalról

⁴³ Jeszenszky Danó, v.ö. *Magyar írók a multban és jelenben*, összegyűjtötte Székely Dávid, kiadja Szilágyi Béla, Budapest, 1904, 34. p.

⁴⁴ *Magyar népdalok*, Sajtó alá rendezte Endrődi Sándor, Franklin-Társulat, Budapest, 1906.

⁴⁵ Thaly Kálmán: *Adalékok a Thököly- és a Rákóczi kor irodalomtörténetéhez*. Második kötet: *Rákóczi kora (1703-1735)*, Pest, Ráth Mór kiadása, 1872, 387. p.

kialakult mai képzeinkkel. Ráadásul egyre erősebben látható annak a fogalomnak a történeti változása is, amit közel egy évszázada (Marót Károly 1920-ban és 1947-ben publikált két tanulmánya óta) *közköltészetnek* nevezünk. E magyar nyelvű közköltészetet az 1960-as évek első fele óta Stoll Béla kritikai kiadása testesítette meg, aki közreadta a 17. századi versanyagot. Megnyugtatónak látszott három nagy költészetszociológiai „tömb”, a népköltészet, a közköltészet és a (mű)költészet egymás mellett létezése, a maguk bonyolult kölcsönviszonyaival együtt. Ám amióta (és egészen pontosan 2000 óta) kritikai kiadásban a kezünkbe vehetjük a 18. századi közköltészeti anyag három igen gazdag kötetét (még további kötetek várhatók), látható, hogy nem csak a közköltészet fogalma szorul újradefiniálásra, de maga a közköltészeti anyag is új, más arculatot mutat a 17. századi anyaghoz képest. Ezért aztán jelenleg nehéz viszonylagos pontossággal kijelölni a *Szól a kakas már...* költészetszociológiai helyét. Annyit azonban megkockáztatok, hogy Taub Izsák szerzőségi legendája ide vagy oda, szerintem semmiképpen nem műköltészeti alkotás; közköltészeti alkotásnak sem tekinthető, mert a szövegahagyományozódás módja nem hasonlít a közköltészeti darabok hagyományozódására; a legvalószínűbb talán az, hogy valóban népdalról van szó, de egy különös „viselkedésű” népdalhoz. Úgy érzem, a *Szól a kakas már...* a népköltészet és a közköltészet között foglal helyet, állandó mozgásban a kettő között.

A legnyugtalanítóbb vonás az ének időbeli elhelyezhetetlensége. Hajmeresztő, de nemrégiben feltűnt egy olyan elképzelés, amely szerint a *Szól a kakas már* keletkezése a 17. század legelejére vezethető vissza, egészen a *Sötét ködből alig tisztult...* kezdetű énekig, amely a záró versszaka szerint 1603. július 10.-én szereztetett, ráadásul Prágában, és belőle idővel egész bokros liget nőtt ki. Orlovsky Géza ezt írja: „A csodarabbi éneke ehhez a szövegbokorhoz három eleme révén is hozzárendelhető: (1) Hasonló a versindító alapszituáció: a kedves hajnalban, természeti környezetben bukkan fel, madár alakjában. (2) A kiinduló 1603-as verssel megegyezik a metrum, mindkettő 4,4,5 osztatú tizenhármas. (3) Szövegszerű azonosság áll fenn a kiinduló vers XX. század eleji folklórpárhuzamainak egyik moldvai csoportjával /.../.”⁴⁶ Nos, a „versindító alapszituáció” alapján a *Szól a kakas már...* bizvást rokonítható a világ szerelmi költészetének óriási részével (mint ahogy rokonították is), ezért ez a rokonság oly távoli és tág, hogy filológiailag nincs érvénye. Ami a 4/4/5-ös osztatú tizenhármasról illeti, egyrészt nem áll rendelkezésünkre megbízható és teljes 17. századi metrikai repertórium, hogy az alakzat elterjedtségét és a műfajokkal való összekapcsoltságát láthassuk, másrészt az alakzat attól függ, hogy éppen melyik és milyen *Szól a kakas már...* kezdetű énekből indulunk ki. Kodály Zoltán az 1912-ben általa készített gyűjtőlap tetejére fölírta a szótagszámsorozatot is: nála ez „5. 5. 8. 5.”, a Seemayer Vilmos által gyűjtött ének gyűjtőlapjának tetejére pedig: „5, 5, 6, 5.”. Természetesen mindkét szöveg kezdete *Szól a kakas már*, az 1912-es szövegben van madár is, lábbal-tollal (ez Orlovsky Géza számára kitüntetett elem): „Micsoda madár: | - Zöld a lába, kék a

⁴⁶ Orlovsky Géza: *Micsoda madár?* in: *Folklor és irodalom*, szerk. Szemerényi Ágnes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 47-53. p.

tolla”. Az 1924-es szövegben pedig madár egyszerűen nincsen. Ami a harmadik érvet illeti, a szövegszerű azonosság csak annyi, hogy 1603-ban az éneklő a kertjében sétál fáradt sok gondval, 1920-ban békák a kőkertjébe fáradt nagy gonddal. Szerintem a kert nem zöld erdő, az 1920-as moldvai szöveg fenti egyezésének az 1603-as szöveg szófordulatával semmi köze sincs a *Szól a kakas már...* állítólagos 17. századi keletkezéséhez.

Menjünk tovább, a 18. századba! Már csak azért is, mert Ön, kedves Weöres Sándor, a *Szól a kakas már...* »mintaszövegét« másik két énekkel együtt a következő cím alá rendezte: „*Ismeretlen szerzők* [XVIII. század], VIRÁGÉNEKEK”. Nos, ami a virágének terminust illeti, bárhogyan fogjuk is fel és bármit is takarjon, a *Szól a kakas már...* műfaji besorolására alkalmatlan, mert védhetetlen. Annál érdekesebb viszont, amit Ön a keletkezés feltehető idejéről ír: „kuruc stílusú dal, de a korszak későbbi visszaálmódása. Tán ebből a nosztalgiából fakadt titokzatosan szomorú hangulata. XVIII. század végi, vagy lehet, hogy XIX. századi. Első alkalommal a múlt század végén jegyezték le”,⁴⁷ vagyis az 1800-as évek végén. Ehhez fűzi hozzá Kovács Sándor Iván a maga megjegyzéseit. Azt, hogy Stoll Béla nem tud az ének 1840 előtti lejegyzéséről, valamint azt, hogy Szilágyi-Windt László szerint „már a kuruckorban is ismerték, énekeltek”, ami tévedés. „Szilágyi-Windt forrásokra nem hivatkozik, a szövegtörténet további tisztázó vizsgálatra vár.”⁴⁸

Itt esik súlyosan a latba az, hogy mit tudunk válaszolni immáron nem Weöres Sándornak, hanem Kovács Sándor Ivánnak Alexa Károlyhoz intézett két kérdésére: „Te hol olvastad; tudsz-e nyomtatott előfordulásáról?” Akkor most összefoglalom az eddig elmondottakat: a *Szól a kakas már...* nem egyetlen ének, hanem énekek egy csoportja, ha úgy tetszik, halmaza, de rendezetlen halmaz. Mert kontaminálódás eredménye. Ezért mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a halmaz melyik eleméről, vagyis éppen melyik szövegről beszélünk. A kezdő felütés 1813-ból adatható, kézirat (ez a Pálóczi Horváth Ádám → Móricz Zsigmond ág). Az erdőben sétáló és onnan hívogató madár éneke 1819-ben jelent meg nyomtatásban (ez a kezdete a Magyar Hírmondó → John Bowring → Erdélyi János ágnak, és számos 20. századi néprajzi gyűjtéssel összehangzik). A héber nyelvű betoldásokat tartalmazó és Domokos Pál Péter, valamint mások által is a 18. század utolsó harmadában keletkezett *Szól a kakas már...* első nyomtatott megjelenése ismereteim szerint 1903-ból való.

Jelenleg ennyi a tudásom, kedves Weöres Sándor, az antológiájában szereplő énekről. Egy olyan énekről, amelynek minden egyes darabja (végig kerülni kívántam a változat és a variáns szavakat, mert ezek föltételeznek egy főszöveget, ami egyszerűen nincsen) részekből összerakottnak látszik: Synthetic Song ez, részekből összerakott ének. És kerültem a színét változtató különös madarat, amellyel mások sem tudtak mit kezdeni. Nevezték *csodamadárnak*, nevezték *kétkollú álommadárnak*, amely hívogat, vagy amelynek várakoznia kell. Bizony, igaza volt Kovács Sándor Ivánnak: a szövegtörténet még további tisztázásra vár. Sokat várok a 18. századi közköltészeti anyag

⁴⁷ Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel*, id. kiad., II. kötet, 104. p.

⁴⁸ Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel*, id. kiad., II. kötet, 487. p.

„szerelmi énekek” kiadásától. Addig is, amíg ez meg nem jelenik, a mielőbbi viszontlátás reményében tisztelettel üdvözli Önt Szigeti Csaba.